

УДК 130.3

В. А. Кротюк, кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАТРІОТИЗМУ

Проаналізовано наявні наукові підходи до дослідження патріотизму. Основний акцент зроблено на визначенні поняття «патріотизм» та його інтерпретації у сучасному науковому дискурсі.

Ключові слова: патріотизм, концепція, Батьківщина, цінності.

Актуальність проблеми. Повсякчас ідея патріотизму посідала особливе місце в найважливіших галузях суспільного життя – політиці, ідеології, культурі, економіці, екології. Патріотизм виступав джерелом духовних і моральних сил суспільства, гарантом його здоров'я і життєстійкості. Проте історичні і політичні трансформації, неустановлений характер тенденцій суспільного розвитку, зміни світоглядних позицій людини зумовлювали різні когнітивні підходи до розуміння сутності патріотизму. З огляду на це осмислення концепцій патріотизму, які сформувалися у сучасному науковому середовищі, є вихідним завданням для з'ясування його засад.

Ступінь розробленості проблеми. Свого часу проблему патріотизму розробляли багато дослідників у різних країнах, зокрема: Г. Д. Торо, Г. Гегель, І. Ільїн, В. Липинський, П. Струве, А. Токвіль. Значне місце відводиться патріотизму і в сучасній науковій літературі. Це праці В. Абрамова, А. Афанасьєва, І. Беха, В. Воловика, Ю. Габермаса, В. Лутовінова, А. Козлова, Г. П'янковського, Р. Петронговського. Але, незважаючи на значну кількість робіт, проблема патріотизму не має однозначного виміру та продовжує активно обговорюватися в науковому просторі. **Метою** статті є уточнення сучасних акцентів щодо поняття «патріотизм», пошук його інтегративних характеристик.

Виклад основного матеріалу. Зміст і спрямованість патріотизму визначаються насамперед духовним і моральним кліматом суспільства, його історичним корінням, що живить суспільне життя поколінь. Роль і значення патріотизму зростають на різких зламах історії, коли об'єктивні тенденції розвитку суспільства супроводжуються підвищенням громадянської активності (війни, навали, соціальні конфлікти, революційні потрясіння, загострення кризових явищ, боротьба за владу, стихійні та інші лиха тощо). Вияви патріотизму в такі періоди відзначено високими благородними поривами, особливою жертівністю в ім'я власного народу, своєї Батьківщини-

ни, що змушує говорити про патріотизм як про складне і, безумовно, неординарне явище.

Аналізування досліджень проблеми патріотизму вказує на різноманітність і неоднозначність тлумачення терміна «патріотизм». Багато в чому це пояснюється складною природою даного явища, неординарністю його структури, багатоманітністю форм вияву тощо. Крім того, проблема патріотизму розглядається дослідниками в різних історичних, соціально-політичних і економічних умовах, залежно від сформованих поглядів і виробленої під впливом різних чинників особистої громадянської позиції, в тому числі стосовно своєї Вітчизни.

Різноманіття підходів до розуміння патріотизму, наявних у науково-дослідній літературі, можна умовно диференціювати за низкою напрямків. Найбільш поширеними є точки зору і судження, які визначають патріотизм як піднесене почуття любові до Батьківщини (Вітчизни), що значною мірою зумовлюється поняттям самого терміна «патріотизм» [2]. Цей напрямок, названий «піднесено-емоційним», характеризується фіксацією певного, безумовно позитивного, нерідко яскраво вираженого ставлення до Батьківщини, обмеженого головним чином рівнем емоційної рефлексії, виявом в абстрактній формі любові до природи, рідного краю, рідної домівки, картин дитинства тощо. Саме таким є розуміння патріотизму багатьма людьми, в тому числі представниками творчої інтелектуальної еліти. Цей напрямок презентує багатоаспектний вияв піднесеного почуття любові до Батьківщини, особливо в духовному і моральному сенсі. У ньому підкреслюються, виділяються спрямованість, сила, піднесеність самого почуття до об'єкта, який має для суб'єкта (ким би він не був) виняткове значення.

Наступний підхід також ґрунтується на розумінні патріотизму як одного із вищих, найбільш значущих почуттів. Проте поряд із емоційною стороною даний напрямок містить також діяльнісний момент. Сила патріотичного почуття не обмежується лише глибиною і піднесеністю любові до Батьківщини, а спонукає суб'єкта до активних дій, вчинків на благо своєї Вітчизни.

Такого роду діяльність є не тільки неодмінною умовою істинного патріотизму, а і його критерієм. Від того, яким є внесок тієї чи іншої особистості, групи у справу Вітчизни, наскільки та чи інша діяльність відповідає завданням її процвітання та зміцнення, залежать і рівень сформованості патріотизму та ступінь його вияву у конкретного суб'єкта. Характерною особливістю цього напрямку є необхідність реалізації патріотичності за допомогою конкретних дій, вчинків в інтересах Вітчизни, що дозволяє назвати його «активно-діяльнісним». За своєю сутністю це одне з вищих, найбільш значущих почуттів, втілене в дієву спонукальну силу, що реалізовує це почуття в процесі

цілеспрямованої соціальної діяльності громадян в інтересах суспільства, на благо Вітчизни.

У третьому напрямку патріотизм розглядається як суспільне явище, зміст і характер якого значною мірою зумовлюються особливостями історичного розвитку суспільства, держави, політикою її правлячої еліти.

В умовах жорсткого і регламентованого функціонування радянської суспільної системи патріотизм відігравав роль однієї з її найважливіших ідеологічних основ, був одним зі стрижневих напрямків виховання підростаючого покоління. Пізніше, наприкінці 60-х – на початку 80-х років ХХ ст., у деяких суспільних науках, особливо філософських, значний розвиток одержала точка зору, згідно з якою патріотизм досліджувався як явище суспільної свідомості. Приблизно з середини 80-х років ХХ ст. почала переважати тенденція осмислення патріотизму як одного з явищ духовного життя суспільства. У деяких дослідженнях патріотизм вивчався в контексті розвитку вітчизняної історії як вияв специфічних рис менталітету, психіки різних спільнот тощо [1–3].

У межах цього напрямку патріотизм можна визначити як одне із складних, багатоаспектних явищ суспільного життя, особливо його духовної сфери, яка має величезний потенціал відродження суспільства на переломних етапах його розвитку.

Четвертий напрямок характеризується тим, що держава розглядається як об'єкт патріотизму, тому його можна назвати «державним патріотизмом». Поява такого різновиду патріотизму була спричинена певними історичними умовами, а саме необхідністю консолідації зусиль для створення, зміцнення держави, різних форм державної влади. Одним із перших, хто розробив теоретичні засади даного напрямку, був Г. Гегель. Будучи переконаним прихильником пруської конституційної монархії, він завершує свою філософську систему її ідеалізованим зображенням. Як відомо, внаслідок бурхливих подій, що відбулися в Німеччині в перші десятиліття ХІХ ст., у центрі Європи сформувалася велика держава з усіма її атрибутами, активна політика якої вплинула згодом на долі багатьох народів світу.

Гегелівське розуміння патріотизму означає прагнення загальних цілей та інтересів держави, які є безумовно пріоритетними стосовно будь-яких інших: інтересів особистості, групи людей або суспільства в цілому. Держава ж як вища форма організації суспільства і вища цінність є головним об'єктом вищих почуттів і помислів особистості та суспільства, в тому числі патріотичних [4].

Осмислення головної ідеї цього напрямку передбачає розуміння патріотизму як виявлення його суб'єктами почуття національної гордості за державу, їх активної участі у зміцненні держави та державності як першочер-

гової умови ефективного функціонування соціальних інститутів, розвитку суспільства й особистості.

П'ятий напрямок певною мірою є альтернативним стосовно попереднього. Його представники розкривають сутність патріотизму в нерозривному зв'язку саме з особистістю, яка є для них вищою цінністю. Тому даний напрямок може називатися «особистісним патріотизмом». На відміну від попереднього напрямку, що розглядає державу як головний об'єкт патріотизму, представники цього напрямку першочергову роль надають суб'єкту, тобто особистості.

Теоретичне обґрунтування ідеї розуміння патріотизму в особистісному плані здійснив Г. Флоровський. Він розглядав патріотизм як культурну творчість і піднесення національної свідомості особистості. Саме цей особистісний акт, а не військова могутність, створює, на думку дослідника, велич держави, формує праведну і благословенну любов до Батьківщини [7].

З розгляду сутності цього напрямку випливає, що патріотизм можна визначити як духовно-творчий акт піднесення особистості, що володіє найважливішими моральними та іншими якостями, до усвідомлення її неподільності, єдності з Вітчизною як вищою цінністю, необхідності служіння їй, своєму народу.

Ще один напрямок, який ми тут розглянемо, багато в чому пов'язаний із попереднім. Цей зв'язок полягає у тому, що досить часто (хоча й не завжди) суб'єктом патріотизму вважають особистість. Патріотизм же розглядається як найважливіший момент, етап духовного розвитку особистості, а саме – її самовираження. При цьому рівень такого розвитку є дуже високим, оскільки духовна самореалізація особистості передбачає вияв нею ряду найважливіших сторін, якостей, що характеризуються повнотою, цілісністю, оптимальністю їх сформованості. Зміст же цих якостей особистості, самого акту духовності її патріотизму є глибоко релігійним, що дозволяє визначити цей напрямок як «духовно-релігійний».

Даний напрямок має багату традицію, глибоке і потужне коріння. Це пояснюється не тільки величезним, понад тисячолітнім періодом розвитку релігійно-патріотичних поглядів, почуттів, а й найбільшим внеском у розроблення цього напрямку з боку багатьох видатних представників влади, церкви, літератури, мистецтва, філософських та інших наук. У межах цього напрямку патріотизм розглядається як вершина духовно-релігійного самовиявлення особистості, котра досягла такого рівня розвитку, що дозволяє відчувати божественну за природою любов до Батьківщини, з готовністю до самопожертви та самозречення для її блага.

Глибоке вивчення та аналізування цих та інших напрямків висувають завдання виведення узагальненого, універсального визначення патріотизму, що долає тією чи іншою мірою обмеженість та однобічність кожного з них.

При цьому слід виходити з необхідності осмислення головного змісту, всього комплексу ідей, які впливають із їхніх теоретичних настанов. Розгляд основних підходів до розуміння сутності патріотизму сприяє глибшому уявленню про нього. Завдяки цьому можна сформулювати нове визначення, що містить найважливіші ознаки патріотизму, які було розглянуто вище.

Отже, конкретизація найважливіших теоретичних підвалин патріотизму для всебічного його розуміння й формулювання узагальненого варіанта визначення у своїй сукупності зводиться до таких настанов:

– по-перше, патріотизм, особливо якщо мати на увазі його походження, виникає та розвивається як почуття, яке дедалі більше соціалізується і збагачується за духовно-етичним змістом;

– по-друге, розуміння вищого розвитку почуття патріотизму пов'язане з його дієвістю, що в конкретному плані виявляється в активній соціальній поведінці, діях і вчинках, які суб'єкт здійснює на благо Вітчизни;

– по-третє, патріотизм як глибоко соціальне за своєю природою явище – це не тільки грань життя суспільства, а й джерело його існування та розвитку, атрибутом життєздатності, а іноді й виживання соціуму;

– по-четверте, одним із характерних виявів патріотизму є принцип державності, що відображає специфіку історичного розвитку нашого суспільства, найважливішим чинником якого була держава як відносно самодостатня сила. На сучасному етапі розвитку українського суспільства відродження патріотизму визначається найважливішою умовою відродження української державності;

– по-п'яте, першоосновним суб'єктом патріотизму є особистість, пріоритетним соціально-моральним завданням якої є усвідомлення своєї історичної, культурної, національної, духовної належності до Батьківщини як вищого принципу, що визначає сенс і стратегію людського життя, сповненого високого призначення служінню Батьківщині;

– по-шосте, істинний патріотизм – у його духовності. Патріотизм як піднесене почуття, незамінна цінність і джерело, найважливіший мотив суспільної діяльності найбільш повно виявляється в особистості, соціальній групі, які досягли вищого рівня духовно-етичного та культурного розвитку. Істинний, духовний у своїй основі патріотизм передбачає безкорисливе, беззастережне й самовіддане служіння Батьківщині.

Висновки. Виходячи з цих настанов, у яких у концентрованому вигляді сфокусовано методологічні та теоретичні засади патріотизму, стає можливим сформулювати його визначення: «Патріотизм – одна з найзначущих цінностей, притаманних усім сферам суспільства і держави, є найважливішим духовним надбанням особистості, характеризує вищий рівень її розвитку і виявляється в активно-діяльній самореалізації на благо Вітчизни. Патрі-

отизм уособлює любов до своєї Вітчизни, причетність до її історії, культури, досягнень, становить духовно-моральну основу особистості, що формує її громадянську позицію і потребу в гідному, самовідданому, жертвовному служінні Батьківщині. Патріотизм є своєрідним фундаментом суспільного і державного будівництва, ідеологічним підґрунтям його життєздатності, однією з першоосновних умов ефективного функціонування всієї системи соціальних і державних інститутів».

Патріотизм зароджується і формується як почуття, пов'язане зі сприйняттям рідного краю, ближнього оточення в ранньому дитячому віці. У більш зрілі роки це почуття соціалізується, підноситься і дедалі більше усвідомлюється, особливо в процесі здійснення конкретних видів суспільнокорисної діяльності. Кожна людина проходить у своєму духовному розвитку, пошуках власного ставлення до країни, в якій вона народилася і виросла, декілька етапів: спочатку «Я», потім – «Я і Батьківщина», далі – «Батьківщина і Я» і, нарешті, розчиняється у своїй Вітчизні.

Формування істинного патріотизму пов'язане з вищим рівнем розвитку особистості, особливо в соціально-духовному і моральному планах. На цьому рівні розвитку особистість ідентифікує себе з Батьківщиною, Вітчизною. Її «Я» стає частинкою, нерозривно пов'язаною з безліччю інших «Я» соціуму, що в реальній дійсності і конкретній діяльності виявляється в єднанні їхніх почуттів, цінностей, поглядів, норм, ідеалів, цілей, дій та вчинків. Інтегруючим моментом цього єднання є вищі інтереси суспільства, активна реалізація ідеї служіння Батьківщині.

Патріотизм передбачає формування і тривалий розвиток комплексу позитивних якостей особистості, які реально виявляються. Стрижнем цього розвитку є духовно-моральний та історико-культурний компоненти. Істинний патріотизм формується в єдності духовності, громадянськості та соціальної активності особистості, яка усвідомлює свою неподільність, нерозривність з Вітчизною, соціальну роль і значущість діяльності в інтересах її відродження і надійного захисту, та відчуває потребу в подальшому розвитку через участь в явищах і процесах, що відбуваються у суспільстві, державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петронговський Р. Р. Поняття «патріотизм» у гуманітарних науках / Р. Р. Петронговський // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.
2. Українська радянська енциклопедія. Вид. 2-ге. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1979. – Т. 8. – 527 с.
3. Лутовинов В. И. Российский патриотизм: история и современность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zhiharev.narod.ru/pr1staits/pr1Lugovinov.htm>.

4. Гегель Г. Философия права : пер. с нем. / Г. Гегель. – М., 1990. – 524 с.
5. Гонеева В. В. Патриотизм и нравственность / В. В. Гонеева // Соц.-гуманит. знания. – 2002. – № 3. – С. 178–187.
6. Воловик В. И. Философия политического сознания : монография / В. И. Воловик. – Запорожье : Просвіта, 2006. – 204 с.
7. Флоровский Г. О патриотизме праведном и греховном / Г. Флоровский // На путях: Утверждение евразийцев. – Берлин, 1992. – Кн. 2. – С. 267–274.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПАТРИОТИЗМА

Кротюк В. А.

Проанализированы существующие научные подходы к исследованию патриотизма. Основной акцент сделан на определении понятия «патриотизм» и его интерпретации в современном научном дискурсе.

Ключевые слова: патриотизм, концепция, Родина, ценности.

MODERN CONCEPTS OF PATRIOTISM

Krotiuk V. A.

This article deals with the analysis of existing scientific approaches to the study of patriotism. The main emphasis is made upon the definition of «patriotism» and its interpretation in modern scientific discourse.

Key words: patriotism, concept, motherland, values.

УДК 130.2:355

*С. С. Семенов, кандидат філософських наук, доцент;
О. В. Громико, кандидат філософських наук, доцент;
В. В. Рютін, кандидат педагогічних наук*

СУБКУЛЬТУРА ВІЙСЬКОВОГО СОЦІУМУ: ДЕЯКІ НАСЛІДКИ РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ

Проаналізовано соціально-філософські міркування щодо військової субкультури. Розглянуто погляди щодо особливостей військової субкультури на сучасному етапі розвитку соціуму. Наведено сегменти військової культури. Досліджено точку зору авторів щодо армійського життя та зміни, які відбуваються в умовах професіоналізації збройних сил. Вивчено особливості національного характеру та військово-корпоративні цінності офіцера.

Ключові слова: субкультура, армія, ціннісні орієнтації, військові цінності.